

BİR İNGİLİZ ASKERİ YETKİLİNİN 1814 SENESİ İLKBAHARINDA İSTANBUL'DAN SAMSUN'A UZANAN YOLCULUĞUNA DAİR NOTLARI

Nazlı MURZIOĞLU*
Ali Emre İŞLEK **

ÖZ

Doğu Hindistan Şirketi' (East Indian Company)'nin yürüttüğü etkili faaliyetler neticesinde Hindistan'da büyük bir iktisadi güce ve nüfuza ulaşan İngiltere, burada ulaştığı nüfuzu İran'da ve Kafkaslarda da devam ettirmek adına Rusya ile 19. yüzyıl başında yoğun bir mücadele içerisine girmiştir. Bu mücadelesini yürütürken iktisadi nüfuzunu diplomasi ile kullanması kendisine geniş bir hareket alanı açmış ve bilhassa İran'da, Doğu Hindistan Şirketi bünyesinde görevli askeri uzmanlar önemli başarılar elde etmiştir. İranlı üst düzey yetkililer üzerinde büyük bir etkiye ve nüfuza ulaşmayı başaran askeri uzmanlar ve diplomatlar içerisinde, bu çalışmada konu edindiğimiz John Mac Donald Kinneir de bulunmuştur. Kinneir, Doğu Hindistan Şirketi bünyesinde Birmanya'da ve Hindistan'da teğmenlik, yüzbaşılık gibi alt düzeydeki askeri görevlerde bulunduktan sonra John Malcolm'un başkanlığında İran'da faaliyet yürüten bir heyet içerisinde yer almıştır. Bu görevi sırasında İran coğrafyasının geniş bir kısmına seyahatler gerçekleştirmiş ve bu seyahatler esnasında aldığı notları 1813 senesinde kitaplaşmıştır. Hayatının geri kalan senelerinde diplomat kimliğiyle bu ülkede çalışmalar yürütecek olan Kinneir, istirahat etmek için gittiği memleketi İngiltere'den İran'daki vazifesine tekrar dönerken Osmanlı Devleti egemenliğindeki yerlere de uğramıştır. Anadolu'da ve Kıbrıs'ta 1813 ve 1814 senelerinde uzun seyahatler gerçekleştirmiş ve bu esnada tuttuğu notlar 1818'de yayınlanmıştır. Bu çalışmada Kinneir'in 1814 senesi ilkbaharında Anadolu'nun kuzeybatı ve kuzey kesimlerine doğru gerçekleştirdiği seyahatinde aldığı notlar, Osmanlı Devleti'nin bu dönemde siyasi-iktisadi ve idari açılardan içerisinde bulunduğu vaziyet perspektifinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İngiltere, Doğu Hindistan Şirketi, John Mac Donald Kinneir, İstanbul, Samsun.

NOTES OF A BRITISH MILITARY OFFICIAL ABOUT HIS JOURNEY ON THE ROUTE FROM ISTANBUL TO SAMSUN IN THE SPRING OF 1814

ABSTRACT

England has been achieved a great economic power and influence in India as a result of the activities of the the East Indian Company and entered into an intense struggle with Russia for Iran and the Caucasus at the beginning of the 19th century. Used his economic influence together with diplomacy for carrying out this struggle opened up a wide field of action. And military experts who has been working for the East India Company, achieved significant successes. Among the military experts and diplomats who managed to achieve a great influence and influence on senior Iranian officials was John Mac Donald Kinneir, whom we will focus on in this study. After serving in low-level military positions such as officer and captain in Burma and India within the East India Company, has been took a part in a delegation operating in Iran under the chairmanship of John Malcolm. During this duty, he traveled to a wide part of Iran and the notes he took during these travels were compiled into a book in 1813. Kinneir, who will work in this country as a diplomat for the remaining years of his life. Visited some places which have under the rule of the Ottoman Empire when he was returning from England to Iran to restart his duty. He made long travels in Anatolia and Cyprus in 1813 and 1814, and the notes he took during this time were published in 1818. In this study, the notes

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 20.10.2023; Yayına Kabul Tarihi: 15.11.2023

* Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun. ORCID: 0000-0001-6572-8586, E-Posta: nazli.murzioglu@omu.edu.tr

** Dr. Araş. Görevlisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun. ORCID: 0000-0002-5873-5865, E-Posta: ali.islek@omu.edu.tr

taken by Kinneir during his trip to the northwestern and northern parts of Anatolia in the spring of 1814 will be evaluated in the perspective of the political, economic and administrative situation of the Ottoman Empire in this period.

Key Words: England, East Indian Company, John Mac Donald Kinneir, İstanbul, Samsun.

Giriş

Bu makalede 1814 senesinde Anadolu'nun kuzey ve doğu kesimlerinde gerçekleştirdiği gezi ve gözlemleri bağlamında konu edinilen John Mac Donald Kinneir, 1782'de İskoçya'da dünyaya gelmiştir. Henüz 20'li yaşlarının başında iken Doğu Hindistan Şirketi (East Indian Company) içerisinde teşkil edilen askeri birliğe dahil olmuş; Birmanya ve Hindistan'da teğmen, yüzbaşı gibi farklı rütbeler altında görev yapmıştır.¹ 19. yüzyıl başlarında siyasi olarak karışık durumda bulunan İran'a, Rus nüfuzunun yayılmasının engellenmesi ve İngiliz menfaatlerinin zedelenmemesi amacıyla gönderilen bir ekip içerisinde yer almıştır. John Malcolm'un başkanlığı altındaki bu ekip, Hindistan'ın kuzeyine yönelik olarak yürütülecek olan olası bir Rus-Fransız ittifakının engellenmesi amacıyla da faaliyetlerini yürütmüştür.

Kinneir, Malcolm'un heyetindeki görevinden sonra da İran'da İngiltere'nin siyasi-ticari ilişkilerinin korunması ve Şah nezdindeki nüfuzun ettirilmesi amacıyla vazifelendirilmiştir. 1808 senesindeki ilk vazifesinden 11 Haziran 1830'da Tebriz'de ölümüne kadar geçen sürecin çok büyük bir kısmında İran'da bulunmuş ve bir anlamda, hayatını İngiltere'nin menfaatlerinin korunmasına vakfetmiştir. Bu süreç içerisinde en önemli vazifesini, İran ve Rusya arasında 1828 senesinde imzalanan Türkmençay Antlaşması'nın koşullarının İran lehine şekillendirilmeye çalışılması teşkil etmiştir. Antlaşmanın imzası sonrasında gerek İran gerekse Rus tarafı nezdinde saygınlık ve itibarını korumuştur. Antlaşmanın imzalanmasını takip eden aylarda Şah tarafından, İran'ın en itibarlı nişanı (madalyası) durumundaki Aslan ve Güneş nişanı kendisine takdim edilmiştir. 17 Kasım 1829 tarihinde ise ülkesi İngiltere'nin bölgedeki saygınlığını; siyasi ve ticari menfaatlerini korumasının karşılığı olarak "Sir" ünvanı ile taltif edilmiştir. (Folkner, 2004, s.744 ve Melville, 2018, ss. 70-72).

Askeri-diplomatik kariyerinde büyük bir yere sahip olacak İran'daki vazifesine, yukarıda değinildiği üzere John Malcolm'un başkanlığındaki heyette bulunma ile başlayan Kinneir, bu görev esnasında İran coğrafyasını dolaşarak halkın içinde bulunduğu koşullar, ülkenin coğrafi durumu, yer altı ve yer üstü kaynakları hakkında bilgi toplamıştır.² Seyahatleri esnasında top-

¹ East Indian Company (Doğu Hindistan Şirketi), günümüz ekonomik-siyasi yaşamında büyük bir güce sahip olup; sermaye ve insan kaynağı bakımından birçok devletten daha geniş bir imkâna sahip bulunan çok uluslu şirketlerin öncülerindedir. Hindistan gibi çok geniş bir coğrafyada İngiliz iktisadi ve siyasi hâkimiyetinin kurulmasında ve bölgenin sömürgeleştirilmesinde rol sahibi olan en önemli aktördür.

² Doğu Hindistan Şirketi'nin önemli yetkililerinden biri olan John Malcolm, İran'ı yönetmekte olan Kaçar Hanedanı'nın başındaki Fetih Ali Şah ile ilişkiler tesis etmek amacıyla görevlendirilmiştir. Malcolm'un, Kinneir'in de içerisinde yer aldığı bir heyetle birlikte Şah nezdindeki bu girişimleri, İngiltere'nin bu yüzyıl boyunca İran'ın siyasi hayatında oynayacağı rolün şekillenmesi açısından oldukça önemlidir. Heyetin başkanlığını yürüten Malcolm'un

ladığı bilgileri *A Geographical Memoir of the Persian Empire* başlığı altında toplayarak kitaplaştırmış ve 1813 senesinde Londra'da yayınlamıştır. İran'daki bu ilk görevinin ardından Musul, Diyarbakır, Ankara güzergahı üzerinden İstanbul'a ulaşmış ve buradan deniz yoluyla İngiltere'ye dönmüştür. İngiltere'deki istirahatinin ardından tekrar İstanbul'a gelmiş ve 1813 ve 1814 senelerinde Anadolu'da ve Kıbrıs'ta geziler gerçekleştirmiştir. Bu gezilerinde elde ettiği izlenimleri ise *Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan, in the Year 1813 and 1814* başlığı altında kitaplaşmış ve 1818'de Londra'da yayınlanmıştır.³

Kinneir'in incelememize konu edindiğimiz bu eseri, İngiltere'nin 19. yüzyılda Osmanlı ve İran coğrafyalarında etkisini artırma çabasına ayna tutması ve Rusya'nın bu bölgelerdeki nüfuzunu azaltmaya yönelik olarak izleyeceği siyasete altyapı sağlayacak olan bilgi ve verilerin temin edilmesi yönüyle önemlidir.⁴ Kafkasya, İran ve Anadolu'da, Kinneir'den önce de çeşitli mesleklere ve unvana mensup İngiliz araştırmacı veya maceraperest seyahat gerçekleştirmiştir. Nitekim, Kinneir'in seyahatini gerçekleştirdiği tarihten çok kısa bir süre önce, 1808 senesi sonlarında James Morier'de İran'a gitmiş ve izlenimleri 1812 senesinde Londra'da kitap olarak yayınlanmıştır.⁵ Morier, İran coğrafyasında 1810-1816 seneleri arasında birkaç defa daha gerçekleştirdiği seyahatlerini yeni bir başlık altında ve daha zengin bir anlatımla 1818 senesinde

1815'te yayınlanan *The History of Persia, from the most Early Period to the Present Time: Containing an Account of the Religion, Government, Usages, and Character of the Inhabitants of that Kingdom* başlıklı eseri, İngiliz siyaset adamlarının daha sonraki süreçte bölgeye yönelik siyasetlerinin şekillenmesi oldukça önemli bir yere sahiptir. Malcolm'un başkanlığındaki heyette yer alan Kinneir'in de yine İran coğrafyası ile ilgili olarak *A Geographical Memoir of the Persian Empire* ismiyle bir eser kaleme aldığı dikkate alındığında, Fetih Ali Şah nezdine gönderilen bu heyetin İngiliz emperyal politikalarının İran örneğinde şekillenmesinde ne denli önemli olduğu anlaşılmaktadır. Heyetin faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bk. (Stebbins, 2017, ss. 1-2, 15-16 ve 32-33).

³ Kitabın tam künyesi *Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan, in the Year 1813 and 1814 - With Remarks on the Marches of Alexander and Retreat of the Ten Thousand* şeklindedir. Kinneir'in her iki eseri de Doğu'nun egzotizmüne dair ilerleyen süreçte daha birçok kitabın yayıncısı olacak olan John Murray tarafından kendi ismi ile anılan yayınevinde basılmıştır.

⁴ Rusya'nın, Türkmençay Antlaşması ile Kafkasya'nın güneyinde ve İran'ın kuzey-batı kesimlerinde geniş bir alan üzerinde nüfuz kurmayı başarması İngiltere nezdinde büyük bir rahatsızlığa sebep olmuştur. Bu durumun önünü alabilmek ve bölgede etnisite, din ve mezhep anlamında farklı aidiyetlere sahip olan irili ufaklı grupları ilerleyen süreçte yanına çekebilmek amacıyla Batum, Trabzon, Erzurum, Musul, Bağdat gibi Osmanlı Devleti egemenliğindeki yerlerde birbiri ardınca konsolosluklar açılmıştır. Zikredilen bölgelere tayin edilen konsoloslar ve yardımcıları, görev mahallerine yakın yerlere seyahatler gerçekleştirerek bölgedeki halklar, üretimi yapılan ürünler, değerli madenler hakkında bilgiler toparlamış ve bunları Londra'daki üst düzey makamlara rapor etmiştir. İngiltere'nin bölgede nüfuzunu artırmaya yönelik olarak yukarıda yer verilen adımları attığı bu senelerde, yakın bir tarihte kurulmuş olan Royal Geographical Society'e üye bulunan bilim adamlarınca da Anadolu'daki yerleşim yerlerine yönelik geziler gerçekleştirilmiştir. (Yılmaz, 2019, ss. 326-328). Zikredilen bu gelişmeler, İngiliz devlet adamları ve kurumları nezdinde Anadolu, Kafkaslar, İran ve Mezopotamya'nın tarihsel ve aktüel durumuna dair geniş bir veri ağının oluşmasını beraberinde getirmiştir.

⁵ Eserin künyesi şöyledir: *A Journey Through Persia, Armenia and Asia Minor, to Constantinople, in the Years 1808 and 1809*'dur.

tekrar kitaplaştırmıştır.⁶ 1824'de yayınlanan İsfahanlı Hacı Baba isimli eseri de, İran'a dair İngiliz ve Batı Avrupa kamuoyunda var olan ilginin artmasına ve daha gerçekçi bir anlatım üzerinden şekillenmesine katkıda bulunmuştur.⁷

Morier'in zikrettiğimiz bu eserleri, Kinneir'in 1813'de *A Geographical Memoir of the Persian Empire* başlığı altında yayınlanan eserine nispetle, daha sonraki tarihlerde İran'a seyahat gerçekleştiren seyyahlar veya burada görevlendirilen olan diplomatlar nezdinde daha fazla öneme sahip olmuştur.⁸ Fakat Kinneir'in kendisinden sonraki gezginler, diplomatlar nezdinden asıl itibar gören eseri bu çalışmada konu edindiğimiz *Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan, in the Year 1813 and 1814* başlığı altındaki kitabıdır. Anadolu'nun, Ermeniler, Kürtler, Asuriler, Nasturiler, Keldaniler gibi İngilizlerce kadim kabul edilen ve haklarında henüz yeterli bilgi bulunmayan halklarını keşfetmeye yönelik olarak 1820'lerden itibaren Doğu Anadolu'ya, İran'a ve Mezopotamya'ya seyahat gerçekleştiren hemen hemen tüm gezginlerin nezdinde bir başucu kitabı olarak daima bulunmuştur. Kitabın, İngiltere'deki ilk baskının yapıldığı yıl olan 1818 senesinde Fransa'da, 1819'da Hollanda'da ve 1821'de Almanya'da basımının gerçekleştirilmesi Osmanlı coğrafyasına yönelik Batılı ülkelerin kamuoylarında var olan ilgiyi yansıttığı gibi, yazarın değerlendirmelerine ne denli önem verildiğini göstermesi bakımından da önemlidir.

Bu makalemizde, Kinneir'in seyahat literatüründeki önemine kısmen temas ettiğimiz kitabının, 255-307. sayfaları arasındaki iki bölüme karşılık gelen bir kısmı okunup, değerlendirilmiştir. Kitabın 255-285. sayfaları arasındaki IX. bölümünde seyyah, İstanbul'dan Kastamonu'ya

⁶ 1818'de Londra'da yayınlanan eserin künyesi, *A Second Journey Through Persia, Armenia, and Asia Minor, to Constantinople, Between the Years 1810 and 1816* şeklindedir.

⁷ James Morier, İzmir'de ticari faaliyetlerde bulunan tanınmış İngiliz tüccarlardan olup, ilerleyen senelerde Doğu Hindistan Şirketi'nin İstanbul'daki temsilciliğini yürütecek olan Isaac Morier'in oğludur. Maceraya olan tutkusu ve İran'ın kültürel-edebi yaşamına dair Avrupa'nın entelektüel çevrelerindeki merakın kendisine de sirayet etmiş olması sebebiyle, bu ülkeye birkaç defa seyahat gerçekleştirmiştir. 1806 senesinde henüz 20'li yaşlarının ortasında iken İzmir'de ticari işlerini sürdüren ailesinin yanından ayrılarak İstanbul'a gitmiştir. Bu esnada babasının da Doğu Hindistan Şirketi'nin İstanbul'daki temsilcisi olarak atanmış olması, doğup büyüdüğü İzmir'den ayrılarak yeni yerler görmeye dair isteğini yerine getirebilmesine imkân tanımıştır. İstanbul'da, Doğu Hindistan Şirketi'nin eski temsilcisi Harford Jones ile tanışmıştır. Jones'un, İran'da çeşitli anlaşmalar yaparak İngiltere'nin siyasi-ekonomik çıkarlarını korumaya yönelik girişimine kral III. George tarafından 1807 senesinde izin verilmiştir. Morier, Harford Jones'un önderliğindeki heyet içerisinde sekreter olarak görev alarak 1808 senesinde İran'a ilk ziyaretini gerçekleştirmiştir. 1808-1820 seneleri arasında İngiltere ve İran nezdinde karşılıklı olarak ziyaretlerde bulunan heyetler içerisinde yer almıştır. (Hanılçe, 2020, ss. 409-419).

⁸ Morier'in yanısıra, Sir Robert Ker Porter'in 1821'de yayınlanan eseri de, İran'a seyahat gerçekleştiren İngiliz seyyahlar ve diplomatlar nezdinde kıymete sahip olmuştur. (Hanılçe, 2020, ss. 415-416) Bu dönemde, İran coğrafyası hakkında eser kaleme alan bir diğer isim ise, Kinneir'in İran'daki elçilik vazifesi devam etmekte iken, maiyetine askeri ateşe olarak atanan James Erward Aleksandr'dır. James Erward Aleksandr, vazifesine atanmasını takip eden birkaç aylık zaman diliminde izne ayrılmış ve Osmanlı Devleti egemenliğindeki bölgelerden geçerek memleketi İngiltere'ye varmıştır. Memleketine döndüğünde, Birmanya, Hindistan ve İran'daki askeri deneyimleri ile 1826 senesi sonbaharında Osmanlı Devleti hükümrânlığındaki bazı yerlere dair notlarını içeren *Travels From India to England* isimli eserini kaleme almıştır. Bu eseri 1827'de Londra'da yayınlanmıştır. Hayatı, askeri ve diplomatik kariyeri hakkında detaylı bilgi için bk. (Hanılçe, 2019, ss. 67-79).

önce deniz, ardından kara yoluyla gerçekleştirdiği seyahate dair notlarına yer vermiştir. 286-307. Sayfaları arasındaki X. bölümünde ise yolculuklarının Kastamonu'dan Samsun'a kadar olan kısmında başlarından geçen hadiseler ve çeşitli konulara dair gözlemlerine yer vermiştir. Kitabın IX ve X. Bölümlerinde yer alan hadiseler ve gözlemler, kariyerinin henüz başında bulunup, daha sonra İran'da şah nezdinde büyük bir itibara sahip bir diplomat olacak genç bir askerin Osmanlı idaresine, mahalli yöneticilere, imparatorluğun Rumeli ile birlikte ana gövdesi durumdaki Anadolu'nun içinde bulunduğu sosyal-ekonomik şartlara dair verileri ihtiva etmesi yönüyle önem arz etmektedir. Kinneir'in makalemizde konu edindiğimiz bu kitabı, farklı konulara, meselelere dair meydana getirilen Türkçe akademik çalışmalarda referans gösterilen, iyi bilinen bir eser durumdadır. Türkçe akademik literatürde tarih, coğrafya, sanat tarihi gibi farklı disiplinlere mensup araştırmacılar tarafından çok fazla referans gösterilmiştir. Monografiler, doktora-yüksek lisans tezleri, makaleler... gibi çeşitli başlıklar altında toplayabileceğimiz bu çalışmalar, Kinneir bibliyografyası ortaya çıkaracak ölçüde genişliğe sahiptir. Fakat bu kadar geniş bir ölçekte referans gösterilmesine karşılık olarak Kinneir'in kim olduğuna, hangi amaçla Anadolu'ya geldiğine ve eserini nasıl bir siyasi atmosfer içerisinde kaleme aldığına dair, zikrettiğimiz yelpazedeki akademik çalışmalarda hemen hiçbir değerlendirmede bulunulmamıştır. Bu makalemizde, Kinneir'in askeri-diplomatik kariyerine, İran'da İngiltere'yi nasıl bir konumda temsil ettiğine dair bilgilere yer vererek ve eserini hangi koşullar içerisinde kaleme aldığını değerlendirerek literatürde yer alan bu eksikliğin kısmen de olsa giderilmesi amaçlanmıştır.⁹

1.1814 Senesi İlbaharında Gerçekleşen Seyahatin Güzergahı

Anadolu'nun kuzey ve doğu kesimleri üzerinden İran'a varmak amacıyla gerekli hazırlıkları yürüten Kinneir ve beraberindekiler, yolculuklarına İstanbul'dan başlamıştır. 29 Nisan 1814 tarihinde İngiltere'nin elçilik binasının bulunduğu Büyükdere'den Rum bir kaptanın gemisine binmiş ve Ereğli'ye varmak üzere yola çıkmışlardır. Fakat, İstanbul Boğazı'nın kuzey kesimindeki Riva'yı henüz terk edip Karadeniz'e doğru açıldıklarında, fırtınanın yaklaşmakta olduğunu anlayarak yolculuklarına devam edememişlerdir. Bu durum sebebiyle yolculuklarının tehirlenmesini istemediklerinden ve geminin ücretinin peşin olarak ödenmesinden dolayı rotalarını değiştirmişlerdir. Bindikleri gemi ile Kadıköy, Kartal, Tuzla, Gebze istikametini takip ederek İzmit'e varmışlar ve yolculuklarının buradan sonraki kısmı karadan devam etmiştir. (Kinneir,1818, ss. 252-257).

Kinneir ve beraberindekilerin Karadeniz'de patlak vermesi muhtemel bir fırtına sebebiyle yolculuklarına devam edememelerinin dönemin şartları ile birkaç açıdan ilgisi bulunmaktadır. Bunlardan ilki, 1814 senesinde, Karadeniz'in henüz büyük tonajlı gemilere, alt yapıları kurulmuş iskele ve limanlara, büyük sermaye ve organizasyon ağına sahip taşımacılık şirketlerine ev sahipliği yapmamasıdır. 1838 tarihinde imzalanan Balta Limanı Ticaret Antlaşması, Karadeniz'deki liman ve iskelelerin uluslararası taşımacılığı entegre olmasında bir kilometre taşı

⁹ Doğrudan Kinneir'i ve eserlerini konu edinen akademik çalışmaların sayısı Ayşegül Kuş'un bir makalesi, bir kitap bölümü ile Mehmet Köseoğlu'nun kısa bir kitap bölümünden ibarettir. Zikredilen çalışmaların künyeleri şöyledir: (Kuş, 2019, ss. 381-398); (Kuş, 2022, ss. 231-253); (Köseoğlu, 2018, ss. 202-207).

hükümündedir. Karadeniz'in insan ve emtia taşımacılığında rolünün artmasını sağlayan ikinci önemli dönüm noktası Kırım Harbi'dir. Osmanlı Devleti ile ittifak kurarak Rusya'ya karşı hareket eden İngiltere ve Fransa'nın bandırasını taşıyan ticari gemilerin Karadeniz'deki ticaret hacimleri, bu savaşı takip eden senelerde büyük artış göstermiştir. Karadeniz'deki liman ve eskilerin uluslararası taşımacılıktaki payını ve etkinliğini artıran ikinci önemli husus ise Lloyd, Messagerie, Ropit gibi devlet-özel sektör güdümündeki büyük şirketlerin düzenli olarak Batum, Trabzon, Samsun, Varna, Köstence, Odessa gibi limanlardan İstanbul, Selanik, İzmir, Marsilya gibi uzak mesafedeki yerlere birbirine entegre hatlar vasıtasıyla bağlanması ve böylece seferlerin gerçekleştirilmesidir. Bu gelişmelerin neticesi olarak seferlerin sayısında yaşanan artış, insan ve mal hareketliliğinde olağanüstü bir artışı beraberinde getirmiştir.¹⁰

Karadeniz'de denizyolu taşımacılığının ne denli geliştiğine dair verdiğimiz bu bilgileri, Samsun'a farklı tarihlerde gelen iki seyyahın yolculukları üzerinden değerlendirmek de mümkündür. Kinneir'den elli sene sonra, 1864 senesinde Amerikalı misyoner Henry von Lennep Samsun'a gelmiştir. Yeni atanmış olduğu vazifesi için Tokat'a gitmek durumunda bulunan Lennep, önce İzmir'den bir buharlı ile İstanbul'a gelmiştir. Burada çeşitli ziyaretlerde bulunduktan sonra 6 Mayıs 1864 cuma gününde İstanbul'dan Samsun'a doğru yola çıkmış ve 8 Mayıs günü sabah saatlerinde buraya ulaşmıştır. Eserinde, sadece iki gün süren bu yolculuğunun nasıl rahat ve konforlu geçtiğine dair anekdotlara yer vermiştir. İzmir'den İstanbul-Samsun'a kadar deniz üzerinde gerçekleşen yolculuğunun tüm süresi 28 Nisan-10 Mayıs 1864 tarihleri arasındaki on bir güne karşılık gelmektedir. (Lennep, 1870, ss. 19-20 ve ss.40-41). Verdiğimiz bu bilgiler Kinneir'in kara yolu ile gerçekleştirdiği yolculuğunun süre ve konfor anlamında ne kadar zahmetli olduğunu göstermesi bakımından önemli olduğu kadar, aradan geçen elli senelik zaman diliminin ulaşım alanında nasıl önemli gelişmeleri beraberinde getirdiğini kıyaslayabilmek anlamında da önemlidir.

Kinneir ve beraberindekiler 1814 senesinde gerçekleştirdikleri seyahatleri esnasında yarıkarıda yer verilen gelişmeler henüz yaşanmamış olduğundan, çok daha büyük emek ve zaman sarfını gerektiren kara yolculuğuna katlanmak durumunda kalmıştır. İzmit'ten başladıkları kara yolculuğunda birkaç gün içerisinde Sapanca'ya gelmişlerdir. Buradan Bolu-Gerede taraflarına devam etmek istemişlerse de karların erimesiyle yol güzergahı üzerindeki nehirleri geçmelerinin zor olduğuna karar vermişlerdir. Bu sebeple Geyve ve Mudurnu yönünü takip ederek yani bir anlamda güzergahlarının dışına çıkıp güney istikametinden dolanarak Bolu'ya varmışlardır. Bolu'da bir gece dinlendikten sonra yolculuklarına devam etmişler ve 10 Mayıs 1814 akşamında Gerede'ye ulaşmışlardır. Gerede'den sonra Ilgaz civarına gelmişler ve buradan yönlerini kuzeye çevirerek Kastamonu'ya ulaşmışlardır. 17 Mayıs tarihinde Taşköprü'ye doğru yola çıkmışlar; Vezirköprü, Havza, Kavak istikametini takip ederek 23 Mayıs 1814'te akşam saatlerinde

¹⁰ 2010'lu senelerden itibaren Lloyd, Message Maritime, Ropit gibi özel-yarı özel nitelikteki büyük vapur şirketlerinin 19. yüzyılın ortalarından itibaren Karadeniz'in bilhassa güney kıyılarındaki limanlara-iskelelere düzenledikleri seferlere dair kaleme alınan kıymetli monografiler, Karadeniz'in uluslararası insan-mal taşımacılığına nasıl entegre olduğuna dair geniş bir bilgi birikiminin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Samsun'a gelmişlerdir. Samsun'da bir gece istirahat ettikten sonra sabah saat dokuz civarında Çarşamba'ya doğru yola koyulmuşlardır.

İzmit'ten itibaren dağları, tepeleri aşmak suretiyle 1814 senesi Nisan ayı sonları ve Mayıs ayı başlarında gerçekleştirilen bu seyahat, İstanbul ile Anadolu'nun kuzey, doğu ve orta bölgeleri arasındaki ulaşım-haberleşme imkânlarının nasıl bir vaziyette bulunduğunu ortaya koyması yönüyle önemlidir. İzmit'ten Samsun'a kadar uzanan güzergâh, İstanbul'dan Anadolu'nun içlerine, İran'a, Irak ve Suriye havalilerine doğru devam eden yol ağının üç ana kolundan birini teşkil etmektedir. Bu kollardan ilki İstanbul-Üsküdar-Gebze-İzmit-Sapanca-Sakarya istikameti takip edildikten sonra Bolu, Gerede, Çerkeş, Tosya, Merzifon, Amasya, Tokat, Erzincan, Erzurum yönünde doğuya uzanmakta ve Anadolu'daki üç önemli yol güzergahının (kolun) en kuzeydekiğini teşkil etmektedir. Sapanca'dan güneye doğru inerek Geyve, Taraklı, Göynük istikametine müteakiben Nallıhan, Beypazarı, Ayaş üzerinden Ankara'ya ve Anadolu'nun iç ve güney kesimlerine doğru uzanan kesim ise orta kolu teşkil etmektedir.¹¹

Sapanca'daki istirahatlerinden sonra yollarına devam eden Kinneir ve beraberindekiler, seyahatlerini en kısa biçimde devam ettirebilecekleri Sakarya, Bolu istikametini takip ederek kuzeydeki (sol) kolu takip etmek istemiştir. Fakat son zamanlarda yoğun bir şekilde yağan yağmurlar sebebiyle Sakarya (nehrinin) kıyılarında taşkınlar olduğunun ve nehrin geçilemez durumda olduğunun Sapanca'daki menzil ağası tarafından kendilerine bildirilmesi sebebiyle daha uzun ve dolambaçlı bir güzergâh olan Geyve, Taraklı, Göynük istikametinde yolculuklarını devam ettirmeye karar vermişlerdir. Güzergahlarının bu şekilde uzayacak olması Kinneir'i rahatsız etmemiş; bilakis daha önce geçmemiş olduğu yerlerden geçecek olmaları sebebiyle memnun olduğunu eserinde belirtmiştir (Kinneir, 1818, ss. 260-261).

2.Eslerinde Referans Aldığı Antik Dönem Yazarları

Kinneir ve beraberindekilerin İstanbul'dan Samsun'a uzanan yolculuklarında şahit oldukları hadiselerle değinmeden önce temas etmemiz gereken hususlardan biri, eserde referans gösterilen antik dönem yazarlarıdır. Kinneir eserinde ziyaret ettiği İzmit, Mudurnu, Bolu, Kastamonu gibi şehir ve kasabalar ile Paflagonya gibi daha geniş bir alanı kapsayan bölgelerin erken dönemleri hakkında bilgi verirken en fazla Strabon'dan alıntıda bulunmuştur. Strabon, "Geographia" isimli eserinin gerek Latince aslına rahatlıkla ulaşılabilmesi gerekse İngilizce, Fransızca gibi ulusal dillere çevrilmiş olması sebebiyle, yalnızca Kinneir'in değil; 18-20. yüzyıllarda Osmanlı devleti egemenliği altında bulunan beldelere, ülkelere seyahatler gerçekleştiren Batılı gezginlerin hemen tamamının referans aldığı en önemli isim olmuştur. Batılı gezginlerin eserlerinde yer alan geniş tasvirler ve dağ, nehir, kalelerin isimlerine, buldukları mevkilere dair yapılan doğru tespitler, Osmanlı coğrafyasındaki herhangi bir bölgeye gerçekleştirdikleri seyahatleri öncesinde "Geographia" isimli eseri dikkatlice okuyup notlar aldıklarını ortaya koymak-

¹¹ Tanzimat öncesi dönemde Osmanlı coğrafyası genelinde ulaşım ve haberleşmenin sağlandığı en önemli müessese konumundaki menzil teşkilatı büyük bir organizasyon ağına ve idari-mali yapılanmaya sahipti. Bu teşkilatın tarihsel süreçte geçirdiği değişim ve ana yol güzergâhları hakkında detaylı bilgi için bk. (Halaçoğlu, 1991, ss. 146-155).

tadır. Bu makalemizde konu edinilen Kinneir örneğinde olduğu üzere, Mudurnu, Bolu, Kastamonu, Taş Köprü, Samsun gibi yerlerde genellikle yirmi dört saatlik bir zaman dilimini dahi geçirmeden bulunan seyyahların, bu yerlerin tarihsel süreçteki durumlarına, seyahatini gerçekleştirdiği döneme dek ulaşmayı başaran antik yerleşimlerine (harabelerine) ve eserlerine dair tafsilatlı bilgiler verebilmeleri mümkün değildir.

Kinneir'in eserinde referansta bulunduğu bir diğer isim ise, Roma dönemi tarihçisi ve filozofu Plinius'tur. Antik dönemdeki ismi Nicomedia olan günümüz İzmit şehrinin kuruluş ve gelişim safhalarına dair verdiği bilgilerin büyük bir kısmını Plinius'a dayandırmış ve onun şehrin mimari yapılarına ilişkin aktardığı bilgilerle kendisinin şehre geldiği dönem arasında hangi farklılıkların ortaya çıktığını belirtmiştir.¹² Eserinin bir diğer kısmında ise, Amisos şehriden bahsederken Plinius'un tanıklığına başvurmuş ve bölgenin yerel halkının bu şehri nasıl tanımladıklarına değinmiştir. (Kinneir, 1818, s. 304).

Kinneir'in eserinde referansta bulunduğu bir diğer antik dönem yazarı Herodotus'tur. Amisos şehri ve Pontus Krallığı'nın tarihçesine dair verdiği bilgileri Herodotus'tan almış ve geniş alıntıda bulunmuştur. Herodotos'u referans göstererek, Amisos'un kuzeyden Karadeniz, güneyden Kapadokya ve Galatya, doğudan Iris (Yeşilirmak) ve batıdan Halys (Kızılırmak) ile çevrilmiş durumda olduğunu belirtmiştir. Yine Herodotos'a atıfla, bölgenin adının, şu anda Karadeniz olarak zikdedilen Pontus Euxinus'tan veya Pontus isimli bir kraldan miras aldığına dair iddialara yer vererek ilk Yunan yerleşimleri zamanında buranın yerlilerine Leuco-Syrii (Beyaz Suriyeliler) denilmekte olduğunu ve bu ismin Kapadokya'nın tüm yerlilerinin ortak bir adı durumunda bulunduğunu belirtmiştir (Kinneir, 1818, s. 306).

Kinneir, eserinin incelememize konu olan kısımlarının dışında ise yine Antik dönem yazarları olan *On Binlerin Yürüyüşü* isimli eserin yazarı Xenophon'dan, M.Ö. 1. Yüzyılda yaşamış olan Yunan tarihçi Diodorus Sicilus'dan, Büyük İskender'in Tarihi isimli eserin yazarı olan Romalı tarihçi Quintus Curtius'dan ve M.S. 2. Yüzyılın başlarında ölen Mestrius Plutarchus'dan alıntılarla bulunarak Çarşamba, Terme, Ünye gibi yerlerin eski dönemlerine dair bilgilere yer vermiştir. (Köseoğlu, 2018, ss. 204-205).

3. Yolların Fiziki Durumu ve Güvenliğine Dair Tespitleri

İstanbul'dan yola çıkarak uzun ve zahmetli bir yolculuk sonunda İran'da varan Kinneir'in eserinde yer yer temas ettiği konularda birisi kaçınılmaz olarak yolların fiziki durumu, kaldıkları menzilhanelerin veya hanların temizliği ve güvenli bir şekilde yolculuk edip etmedikleridir. Seyyahın belirttiğimiz bu hususlara dair anlatısı eleştirilerle doludur ve eserinin gerekli gördüğü hemen her kısmında bunlara yer vermiştir. Yolculuklarının İstanbul'dan Samsun'a uzanan

¹² Kinneir, İzmit'e dair anlatımında, Plinius'un tanıklığına başvurur ve bir su kemerinden, amfityatrodan ve bir tapınaktan bahsettiğini belirtir. Fakat bunlardan günümüze hiçbir izin ulaşmadığına ve eski Nicomedia'dan geriye kalan tek şeyin eski bir kilise olduğuna değinir. Bugünkü şehir yine kendi anlatımına göre, körfezden yükselen bir tepenin yamacında yer almaktadır ve Konstantinopolis tarzında, esas olarak ahşaptan inşa edilmiştir. (Kinneir, 1818, ss. 256-257).

kısmına dair anlatısında ise yollarının fiziksel durumunun kötülüğüne dair eleştirilerinden birini Sapanca'dan Sakarya tarafına gidememeleri ile ilgili olarak zikretmiş ve bu durumu şöyle eleştirmiştir:

“... Ağa haber göndererek atların hazır olduğunu; fakat son zamanlarda yoğun bir şekilde yağan yağmurlar sebebiyle Sakarya nehrinin kıyılarında taşkınlar olduğunu ve nehrin geçilemez durumda bulunduğunu bildirdi. Bu durum, kış mevsiminde ve ilkbaharda sıkça yaşanan bir durumdur ve yolların bakımının böylesine ihmal edildiği bir memlekette başka türlü de beklenemezdi. Bizim dışımızda en az 50 kişi daha bu durumdan dolayı alıkonulmuştur.”

Yolculuklarının yine bu bölümünde konakladıkları menzilhane ve hanların temiz olmayışına dair eleştirisini ise bugüne kadar konakladıkları yerler içerisinde en pis olanının Geyve'de konakladıkları han olduğunu belirterek aktarmıştır (Kinneir, 1818, s. 263). Kinneir'in eleştirilerinden nasibini alan bir diğer husus ise yolculuk eden kimselerin can ve mal güvenliklerinin sağlanmasına gerek menzilhaneadaki görevlilerin gerekse mahalli idarecilerin gereken önemi vermemesidir. Bu hususlardaki eleştirilerinde haklılık payı bulunmakta ve dönemin asayiş-güvenlik durumuna dair bir gerçekliği dile getirmiş olmaktadır. Çünkü modern anlamda bir posta teşkilatı 1832 senesinden itibaren tedrici olarak kurulabilmiştir. Haberleşme-ulaşım alt yapısının modern usullerle oluşturulmasına öncülük edecek ve Tanzimat'la birlikte merkezde ve taşrada yeni idari usullerinin yaygınlaştırılmasında önemli rol oynayacak olan bir nezaretin teşkili ise ancak 23 Ekim 1840 tarihinde gerçekleşecektir.¹³ Fakat eserinde yer verdiği bazı hadiseler, macera peşinde Doğu'ya gelmeyi arzulayan gezginlerin dikkatini çekebilmek için yer yer abartılmış görünmektedir. Bu kapsamda zikrettiği hadiselerden biri, Taraklıboru'dan Mudurnu'ya uzanan yolculukları esnasında gerçekleşmiş ve hadiseyi şöyle anlatmıştır:

“...Mudurnu'ya ulaşmak üzere akşam vakti yolculuklarına devam etmekte iken, ormanın kıyısında küçük bir açıklıkta büyükçe bir ateşin etrafında oturan bir kalabalıktaki kimseler, aniden büyükçe bir kervanla birlikte görünmemizle alarına geçtiler ve bizi eşkiya sanarak kollarını açtılar ve karşılamaya hazırlandılar. Karşı koymaya hazır olduklarını göstermek için havaya iki, üç defa rastgele ateş ederek, kendilerine karşı adım atacak ilk kişiyi öldürmekle tehdit ettiler. Bu kimseleri hatalarından döndürene kadar biraz zaman geçti. Ardından, korkularının temelsiz olduğunu anlayınca oldukça memnun kalarak geçip gitmemize izin verdiler. Eşkiyalar olmuş olsaydık, kimse kaçamazdı. Çünkü gecenin bu vaktinde biz onları görebildiğimiz ve ormanda saklanabildiğimiz halde onlar, ateşin alevinin yaydığı ışıqla bizim tarafımızdan rahatlıkla görülebilmekteydiler.”

Bu yolculuk esnasında başlarından geçen ikinci hadiseyi ise şöyle nakletmiştir:

“... Yaklaşık 6 mil ötede iyi atlara sahip olup silahlı olan ve görünüşlerinden şüphelendiğimiz iki kişi ile karşılaştık. İlk anda, silahlarımızı dikkatli bir biçimde gözlemleyerek yanımızdan geçip gittiler. Sonra aniden atlarımıza doğru yönelerek sürücüyü (rehberlik eden Tatar'ı) durdurdular. Kim olduğumuzu öğrenmeye yönelik bu tutumlarının belirgin bir göstergesi olarak kendisine (sürücüye) abuk sabuk sorular sordular ve aralarına aldıkları Tatarı etkisiz hale getirdiler. Bu nedenle silahlarımızdan birini kal-

¹³ Tanzimat devrinde gerçekleştirilen yeniliklerin bir yansıması olarak menzil-ulak sisteminden posta teşkilatına geçişin önemli safhaları hakkında detaylı bilgi için bk. (Çadırcı, 1991, ss. 73-78).

dırdım ve Bay Kavas ile uşağıma hazırlanmaları için seslendim. Bizi kendilerine göre biraz güçlü buldukları ile atlarını hızlandırarak bir anda gözden kayboldular. Anadolu'daki yollar bu tarz kimselerce istila edilmiş durumda ve bunlar şansı yanında olmayan kimseleri bulup soymak amacıyla sinsice bu yollarda dolaşıyorlar.”

Seyyahın ayrıntılı bir tasvirle belirttiği bu eşkıya hikayelerinin gerçekten yaşanıp yaşanmadığını tayin edebilmemiz mümkün değildir. Fakat, Osmanlı coğrafyasına -veya geniş bir tabirle ifade etmek gerekirse- Doğu'ya seyahat gerçekleştiren maceraperestlerin, eserlerinin daha çok okuyucuya ulaşması ve daha çok tanınır olmak amacıyla hayali şahısların, kişilerin merkezinde yer aldığı ve gerçekte hiç yaşanmamış hadiselerle yer verdikleri bir vakıa durumundadır.¹⁴ Kinneir'in seyahatini gerçekleştirdiği dönemde seyahat edebiyatının, kurgu, ajitasyon ve abartının içerisinde bolca yer aldığı bir tür olarak edebi çevrelerde oldukça revaçta olduğu dikkate alındığında, yukarıda yer verilen eşkıya hadiselerinin de birer kurgu niteliği taşıyor olması ihtimal dahilindedir. Bununla birlikte eşkıyalığın, tarihin ilk devirlerinden itibaren yalnızca Osmanlı coğrafyasında değil tüm dünyada karşılaşılan toplumsal olgulardan biri olduğu da göz ardı edilmemelidir. (Saylan, 2018, s.64). Bu bakımdan Osmanlı coğrafyasında eşkıyalık olaylarına sıkça rastlandığı söylenebilir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin genişlemesinin durmaya başlayıp, toplum düzeninde ve devlet otoritesinde birtakım aksaklıkların meydana geldiği XVI. Yüzyılın sonlarından itibaren eşkıya topluluklarının ortaya çıktığı ise bir gerçek durumundadır (Bardakoğlu, 1995, s.467).

Kinneir'in, yolculukların nasıl gerçekleştirildiğine ve yolların fiziksel alt yapılarına dair önemli tespitlerinden bir diğeri, iltizama verilen görevler sebebiyle zaman zaman beklemelerin yaşanmasıdır. Bu konudaki tespitini Sapanca ile ilgili gözlemlerini aktarırken değinmiş ve Türk (Osmanlı) imparatorluğundaki belirli görevlerin belirli bir miktardaki para karşılığında satıldığını ve bu konudaki sözleşmenin her senenin baharında en yüksek teklifi veren kimse lehine yenilendiğini anlatmıştır.¹⁵ Osmanlı idari-mali sistemindeki bu durumun, Sapanca'dan hareket etmeye hazırlandıkları esnada sorun olarak karşılıklarına çıktığını ve ulakların reislerinin görev teslimi yaptıkları bir güne denk geldiklerinden dolayı at bulamadıklarını ve birkaç gün beklemek durumunda kaldıklarını belirtmiştir (Kinneir, 1818, s. 259).

¹⁴ Doğu'nun egzotik, mistik yönlerini anlamaya yönelik olarak artan ilgi, 18 ve 19. yüzyıllarda seyyah, maceraperest, gezgin olarak tanımlayabileceğimiz kimselerin Osmanlı Devleti'nin idaresi altındaki yerlere ve İran'a yoğun bir şekilde ziyarette bulunmalarını beraberinde getirmiştir. Bahsedilen bu hususların yanısıra Avrupa'da zaman zaman revaç bulan Yunanseverlik (Phyllhellenism) gibi akımlar ile İngiliz ve Fransızların Orta Doğu, İran ve Kafkaslarda nüfuz tesis etmeye yönelik siyasetleri de gezgin, seyyah görünümündeki askeri casusların veya yetkililerin sıkça seyahat gerçekleştirmelerini beraberinde getirmiştir. Zikrettiğimiz tüm bu gelişmeler neticesinde edebi (yazınsal) bir tür olarak "Gezi Edebiyatı" ortaya çıkmış ve Oryantalizm'in gelişiminde büyük bir paya sahip olmuştur. Bu edebi türün İngiliz ve Fransız edebi çevrelerinde tarihsel süreç içerisinde nasıl oluştuğuna ve önemine dair değerlendirmeler için bk. (Yılmaz, 2014, ss. 589-591).

¹⁵ Kinneir gibi 19. Yüzyılda Osmanlı coğrafyası dâhilinde seyahat gerçekleştiren ve bu seyahatlerine dair gözlem ve değerlendirmelerini kaleme alan birçok İngiliz gezgin, gerek menzil sisteminin nasıl işlediği gerekse atların ve gerekli alet-edavatın nasıl temin edildiğine dair çarpıcı tespitlerde bulunmuştur. İngiliz gezginlerin bu konulara dair gözlem ve değerlendirmeleri şu çalışmada detaylı bir inceleme tabi tutulmuştur. (Belge ve Hanılçe, 2022, ss. 1198-1212).

Seyyahın yolların fiziki durumuna dair tespitlerinden ya da eleştirilerinden bir diğeri ise, ulaşım ve haberleşmenin sağlanmasında çok önemli bir yere sahip bulunan at, katır gibi hayvanlara iyi bakılmamasıdır. Bu hayvanların iyi beslenmemeleri, aç denebilecek bir durumda bırakılmaları, uzun mesafeleri durup dinlenmeden kat ettirilmeleri, sıhhatlerine dikkat edilememesi gibi hususları eserinin birçok yerinde dile getirmiştir. Hayvanlara iyi bakılmamasına dair bu tarz eleştirilerinden birini, seyahatlerinin Geyve civarından Mudurnu'ya uzanan kısmında dile getirmiş; atlarından birkaçının çok yorgun görüldüğünü ve içlerinden birinin bitkin düşmesinden onu dolayı ormana salmak zorunda kaldıklarını söylemiştir. Bu konuda asıl eleştirisini, Osmanlı İmparatorluğu'nun mısır ve yem açısından en zengin, verimli bulunan böyle bölgelerinde dahi, özellikle bu mevsimde bu zavallı hayvanların birçoğunun kaderinin böyle olduğunu belirterek idarenin kötülüğüne dair görüşünü ortaya koymuştur.¹⁶

4. İdarecilere ve Ülke Yönetimine Dair Eleştirileri

Kinner'in seyahatine dair notlarında yeri geldikçe temas ettiği ve vurguda bulunduğu konulardan biri, tabiat güzelliklerine, madenlere, verimli tarım alanlarına ve iklime sahip bu büyük ülkenin hak ettiği ölçüde yönetilememesidir. Yazara göre bu durumun en büyük sebebinin gerek Anadolu'daki büyük veya küçük ölçekli beldelerde yönetici olan kimselerin gerekse İstanbul'da vazifeli bulunan üst düzey yöneticilerin geniş imkanlara sahip bu ülkeyi yönetebilecek yeteneğe, eğitime ve en önemlisi atılımda bulunma azmine sahip olmamaları teşkil etmektedir.¹⁷ Bahsettiği bu durumun ikinci önemli sebebi ise, ülkenin yönetici unsuru olan Türklerin kader inancını yanlış yorumlayarak tembel bir yaşam sürmeleri ve gelişmeye-kalkınmaya dair girişimde bulunmamalarıdır. Kinneir'in eserinde yer yer temas ettiği bu husus, 19. Yüzyılda Osmanlı coğrafyasına seyahat gerçekleştiren İngiliz gezginler tarafından oldukça sık bir biçimde dile getirilen bir iddiadır.¹⁸ Gezginlerin hemen tamamı Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu ekonomik darboğazı toplumsal atalet ile ilişkilendirmişlerdir. Bu seyyahlara göre,

¹⁶ Seyyahın bu konudaki anlatısı şöyledir: "10. milde geçit o kadar daraldı ve -güzel ağaçlarla kaplı- dağlar ayın ışığını engelleyecek ve her şeyi belirsiz hale getirecek bir hal aldı. Bu yüzden ormanda yolumuzu güçlükle devam ettirebildik. Atlardan birkaçı çok yorgun görünüyordu ve içlerinden biri o kadar bitkin düşmüştü ki ormana salmak zorunda kaldık. Osmanlı İmparatorluğu'nun mısır ve yem açısından en zengin, verimli bulunan bölgelerinde bile -özelikle bu mevsimde- bu zavallı hayvanların birçoğunun kaderi böyle olmaktadır." (Kinneir, 1818, s. 267).

¹⁷ Kinneir, Osmanlı devlet adamlarına ve genel anlamda idarenin kötülüğüne dair eleştirilerini Kıbrıs ile ilgili gözlemlerine yer verirken de sürdürmüştür. Fakat Kıbrıs özelindeki eleştirilerinde haklılık payı bulunmadığı ve adadaki gayrimüslimlere İslam hukuku ve Osmanlı amme idaresi çerçevesinde tanınan hakların yine bu kesimlere mensup din görevlilerinin suistimallerinden kaynaklandığı konuya dair makalesinde Ayşegül Kuş tarafından tespit edilmiştir. (Kuş, 2019, ss. 384-385).

¹⁸ Türklerin tembel bir topluluk olduğuna ve Doğulu toplumlarının yaşamsal enerjilerinin bulunmadığına dair İngiliz gezi literatüründe yerleşen anlatının tipik ifadelerinden biri Edmund Spencer tarafından şöyle ifade edilmiştir: "... Reayalar, Yahudiler, Ermeniler ve Çingeneler, efendilerinin -Türklerin- ciddi, suskun tavırlarına bürünmüştür; hatta enfeksiyon benzeri bu durumdan canlı, neşeli Rumlar ve dağdaki çobanlar dahi kaçınmamıştır. Kısacası, ne eğlence ne de oynak, şen bir neşe vardır. Türkiye'de seyahat eden bir gezginin yolunu kuşatan bu morg havasına keyif katacak ne bir oynaşma ne de dans etme yoktur. Ülkenin güzel canlandırıcı havası, eğer üzerinde olmanın verdiği sağlıklı egzersiz hali ve bunun ruha verdiği dürtü olmasaydı; gerçek bir inananın üşengeç, tembel kaderciliğiyle aşılansız olurdu.; çubuk (enfiye) alıp, bağdaş kurup, iyi müslümanlar olarak Allah bilir, maşallah, inşallah diyerek haykırır ve her dünyevi işi kısmet diyerek nitelendirirdim ". (Spencer, 1851-b, s. 364).

Türklerde yaygın bir durumda bulunan tembellik, birçok iş kolunun Ermeni, Yahudi, Rum unsurların elinde toplanmasını beraberinde getirmiş ve bu kesimler ticari faaliyetler neticesinde önemli bir zenginliğe ulaşmıştır. (Şahin, 2016, s. 68).

Kinneir tarafından gözlemlerine dayalı olarak eserinin birçok yerinde bu iki başlıkta yoğunlaşarak dile getirilen bu eleştirilerin temelini oluşturan bir diğer önemli etken ise İngiliz ve Fransızların 18-20. yüzyıllarda başını çektikleri sömürgecilik hareketinin, meşrulaştırılmaya çalışılmasıdır.¹⁹ Seyyahlar anlatılarında, Çin, Hindistan, İran, Osmanlı coğrafyaları ayırt edilmeksizin, her nereye gittiler ve gördüler ise eğitimsiz topluluklar, cahil yöneticiler ve yaygın durumda kadercilik anlayışı ile karşılaştıklarını belirtmiştir. Tüm bu anlattıkları ise nihayetinde, “Doğu”nun, “Batı”nın bilimi-teknik karşılarındaki acizyetlerini ortaya koymakta ve sahip oldukları yer altı, yer üstü tüm zenginliklerinin kendileri (Batılılar) tarafından alınmaya müstehak olduğunu ortaya koymaktadır.²⁰

Kinneir'in, ülkenin yönetiminde gördüğü, şahit olduğu aksaklıklara dair betimlemelerinden ilki, azledilen veya görevini kötü kullanmak suretiyle idam edilen kimselerin yakınlarının, mallarının müsadere edilmesi sebebiyle acınacak bir duruma getirilmeleridir. Seyyah bu hususa dair değerlendirmesini, Yozgat ve çevresinde hüküm süren Çapanoğularının konağında bir süre doktor olarak vazife yapan bir ecnebi tanığında bahsettiği kısımda yapar. İsmi belirtmediği bu doktor dostu ile geçtiğimiz sonbaharda Yozgat'ta paşanın (Çapanoğlu'nun) konağında tanıştıklarını, paşanın devlete karşı yürüttüğü isyanın sonunda mağlup olup ortadan kaldırılması sebebiyle bu dostunun Kastamonu'daki paşanın yanına sığındığını belirtir.²¹ Bu doktor dostundan, Çapanoğlu'nun idamından sonra malının müsadere edildiğini, 12 bin kese veya 6 milyon kuruş tutarında bir meblağın geri kalan mirasçılardan zorla alındığını ve öldürülen paşanın ailesinin büyük bir zillet içerisine düştüğünü; yine ailesinin elinde bulunan toprakların,

¹⁹ Kinneir'in, İngiltere'nin İran ve Kafkaslardaki nüfuzunu ve ekonomik çıkarlarını korumak amacıyla vazifelendirilen bir askeri yetkili ve diplomat olduğu dikkate alındığında, Osmanlı yönetim anlayışı ile ilgili yönelttiği eleştirilerin yalnızca gerçeği ortaya koyma amacı taşımadığı anlaşılmaktadır. Nitekim incelememizi konu olan bu eserinin bir başka bölümünde Kıbrıs ile ilgili değerlendirmelerine yer verirken, adanın İngiltere'nin Levant'taki ticari faaliyetleri için ne denli önemli olduğuna dikkat çekmiştir. Konuya dair değerlendirmelerinde, İngiltere'nin nüfuzunu kurabilmesi durumunda, adada yetişen pamuk, tütün, pirinç, şeker, afyon gibi ürünler ile şarap, ipek gibi imal edilen şeylerin dünya pazarlarına gönderilmesi suretiyle büyük kazanımlar elde edeceğine ayrıca vurguda bulunmuştur. (Kuş, 2019, ss. 386-387). Kıbrıs örneğinde verdiğimiz bu örnek ise, tek başına dahi Kinneir'in eserini kaleme alış sebebi ve üslubunun zaman zaman sertleşmesi hakkında fikir edinmeye olanak sağlamaktadır.

²⁰ Batılı seyyahların eserlerinde ortaya koydukları miskin, uyuşuk Doğu imajına dair değerlendirmeler için bk. (Aybet, 2010, ss. 10-35).

²¹ Kinneir eserinin ilgili bölümlerinden birinde, Canik Sancağı dâhilindeki Çarşamba kazasına dair bilgilere yer verirken bu bölgenin yöneticisi olarak Canikli adında bir kimseden söz etmiştir (Kuş, 2022, ss. 236-237). Burada sözünü ettiği kimse muhtemelen, Canik Ali Paşa'nın hizmetine bulunup, hazinedarlığını yapan Süleyman Ağa (Paşa)'dır. Caniklîzâdeler ise Yozgat ve yöresinde etkin olan Çapanoğulları ile uzun bir süre silahlı çatışma içerisinde olmuş ve mücadeleyi kaybetmişlerdir.

mallarının başına geldiği gibi ailesinin elinden alındığını ve kendisinin alt edilmesine yardımcı olan düşmanlarına pay edildiğini öğrendiğini belirtir.²²

Kinneir'in ülke yönetimine dair eleştirdiği konulardan bir diğeri ise rüşvettir. Yolculukları boyunca işlerinin çabuklaşması için hediye adı altında rüşvet vermelerinden sıkça şikayetçi olmuş ve bu yöntemin çok yaygın bir uygulama durumunda olmasına temas etmiştir. Bu konuda yer verdiği hadiselerden biri şöyledir:

"Sabah, menzilhane hiç at olmadığını ve bu işi yapan kimseler olan Tatarlardan dördünün başka bir vazife sebebiyle günlerdir burada olmadığını söylediler. Kendim gidip konuştuğumdan dolayı bu anlatıların doğru olduğunu biliyordum. Bu nedenle, Menzilhane'den sorumlu kimse olan reise ve Tatarlara hediye vermeye karar verdik. Bu yöntem, Türkiye'de (Osmanlı'da) ve birçok yerde daima işi yaramaktadır.²³ Bu amaçla, menzilhane sorumlusunu çağırarak ihtiyacımız olan atların biran önce temin etmesi durumunda güzel bir hediye vereceğimi söyledim. 1 saat sonra, -Menzilhane reisine ve bize- küfreden Tatarın refakatinde yola çıktık." (Kinneir, 1818, s. 274).

Yöneticilere dair eleştirilerini sıraladığı konulardan bir diğeri ise halkın içerisinde bulunduğu derin yoksulluktur. Yolculukları boyunca, dağ başlarında, vadilerde çok zor koşullarda yaşayan ve karınlarını dahi güçlkle dolduran insanlar gördüklerini belirtmiş ve bu kimselerden vergi alınmasını eleştirmiştir. Köylülerin, bir ucunda kendilerinin bir ucunda ise hayvanlarının barındığı tek göz evlerde yaşamakta olduklarını, başlarında küçük başlıkları, ayaklarında tah-tadan yapılmış çarıkları ile Türk kıyafetine bürünmüş durumda olan erkeklerin, bu dağ başında dahi kendilerinden vergi alınmasından ve haksızlıklara maruz kalmaktan şikâyet etmelerine yer vermiştir (Kinneir, 1818, s. 289).

Kinneir'in yolculuklarına dair anlatıda eleştirdiği hususlardan biri ise, işlerinin hal yoluna koyulması için her defasında padişahın özel ihsanına sahip kimseler olduklarını ve yanlarında bir yol emri bulunduğunu belirtmeye mecbur kalmalarıdır.²⁴ Padişah tarafından bahşedilen

²² Çapanoğullarının ortadan kaldırılmasına dair Kinneir'in verdiği bir diğere önemli bilgi, kendisine isyan sürecinde destek olan Zile'deki sancak beyinin kesilen başının sarayın bahçesinde ibret taşında sergilenmek üzere iki ulak vasıtasıyla İstanbul'a götürülmesine Sapanca'da şahit olmasıdır. Seyyahın bu tanıklığı, Tanzimat öncesi dönemde devlet kademesinde üst veya alt düzeylerde görev alan kimselerin vazifelerinde gösterdikleri kusurlara veya ihanetlere nasıl büyük bir ceza verildiğinin ortaya konulması bakımından değerlidir (Kinneir, 1818, s. 281).

²³ Kinneir'in bu ifadesi, Osmanlı devlet yönetiminde ve toplumsal hayatında yaygın durumda bulunan bir vakıanın yabancı bir göz tarafından dile getirilmiş halidir. Tanzimat devri reformlarını gerçekleştiren II. Mahmud ve Abdülmecid gibi hükümdarlar ile çevrelerinde yer alan üst düzey devlet görevlilerinin ıslahı konusunda büyük uğraş verdikleri meselelerin başında rüşvet gelmektedir. Meclis-i Vâlâ, Meclis-i Âli-i Tanzimat, Şûra-yı Devlet gibi Tanzimat devrinde teşkil edilen yasama-yürütme-yargı organlarının kuruluş amaçlarından biri de devlet-toplum hayatında adaleti, nizamı sağlamak ve rüşvetin önüne alabilmektir. Detaylı bilgi için bk. (Çelik, 2013, ss.165-170).

²⁴ Yol emri, önemli bir vazife veya ticari faaliyet için bir yerden bir yere gidecek kimselere, seyahatleri boyunca gerekli kolaylığın sağlanmasına dair o mahaldeki yetkili kimselere hitaben yazılan fermanlar hükmündedir. Bir anlamda izinname durumunda bu belge, Osmanlı tebaasından olsun veya olmasın padişah ve devlet erkanı nezdinde öneme sahip bulunan kimselere verilmiştir. Kinneir gibi seyyah, araştırmacı veya diplomat vasfına sahip olan İngiliz, Fransız tabiiyetindeki çok sayıda kişiyi bu izinler ihsan edilmiştir. Tanzimat devrinde ise bu yol izinleri belirli bir nizamla, kanuna tabi tutularak devlet otoritesinin korunmasına ve iç güvenliğinin sağlanmasının amaçlandığı, "Mürür Tezkiresi"ne dönüşmüştür. Detaylı bilgi için bk. (Turna, 2013).

özel izne bağlı kalmazlar ve yardımcı olmazlarsa kendilerini şikayet edeceklerine dair tehditte bulunmadıkça, at temininde, yatacak yer bulmada ve yola çıkmada daima güçlkle karşılaştıklarını eserinin çeşitli yerlerinde belirtmiştir. Yanında bulundurduğu yol emrine dayanarak yetkili kimselere tehditte bulunduğu hadiselerden biri Geyve'de meydana gelmiştir. Geyve'den ayrılacakları sırada kendilerine at temin edilememesi sebebiyle, ulak-menzil sisteminin buradaki idaresini yürüten ağaya padişah tarafından kendilerine bahşedilen fermanı hatırlatmış ve bu sayede işlerinin daha çabuk bir biçimde yoluna koyulmasına muvaffak olmuştur. Bu konudaki ısrarlı talebini ve yaşanan gelişmeleri eserinde şöyle anlatmıştır:

(Yolculuğumuzun) yeni bir safhasını başlatmak için atlar sipariş ettik; fakat gezginlerin bu bölgeyi ziyaretleri alışık olunmayan bir durum olduğu için bu isteğimizin hemen yerine getirilemeyeceğini anladık. Durumun böyle olduğunu ve Sapanca'daki posta (menzil) şefi tarafından bir dayatmaca karşısında bulunduğumuzu anlayınca yanımızdaki Tatarı kasabanın ağasına gönderdim ve (padişahın) fermanını kendisine göstererek at bulma konusunda kendilerine yardımcı olunmasını istemesini söyledim. Ağa, atları temin etmek için elinden geleni yapacağını; fakat hayvanlar otlakta olduğu için bir araya getirip toparlayabilmesinin vakit alacağını söyledi. Akşam 4'e kadar endişeli bir bekleyiş içerisinde bekledik; fakat bir gelişme olmayınca Tatar'ın işlerimizin yoluna girmesi için yeteri çalışmadığından şüphelenmeye başladım. Ağaya başka bir mesaj göndererek isteğimizin bir an önce yerine getirilmemesi halinde kendisini İstanbul'daki yetkililere şikâyet edeceğimi söyledim. Bu durum istenen etkiye sahip oldu ve (bize kılavuzluk eden) Tatar atlar verildi. Ertesi sabah gün doğarken (Ağa'nın) bize, hazır olmamız gerektiğini söylediğini (Tatar bize) iletti (Kinneir, 1818, ss. 262-263).

Kinneir'in yolculuğu boyunca üzerinde taşıdığı yol emrini, işlerinin çabuk biçimde görülmesi amacıyla gittiği yerlerdeki yerel görevlilere hatırlattığı bir diğer yer Kastamonu olmuştur. Buradan Taş Köprü'ye geçmeden önce görüştüğü Kastamonu'daki paşa kendilerine yardımcı olunması konusunda emri altındakilere direktif verirken padişahın bu fermanını dikkate almıştır. Kinneir bu bilgiye temas ettikten sonra, kendilerine yardımcı olunması anlamında verilen yol emirlerinin yani bizatihi padişah fermanının mahalli idareciler nezdinde ne şekilde dikkate alındığını göstermesi bakımından şu değerlendirmede bulunmuştur:

"... Kasabada ve civar yerlerde veba şiddetlenirken, kalacağımız güvenli bir yer bulabilmek için uşağımı gönderdim. Bu şekilde talepte bulunabilme ayrıcalığımızı, Kastamonu'daki paşadan bize yardımcı olunmasına dair aldığımız mektuba borçluyduk. Esasında, bizlere tüm bu yolculuklarımız esnasında yardımcı olunması amacıyla padişah fermanı da verilmişti. Ve bu fermanları gittiğimiz her yerde ilgililere sunduk. İlgili kimseler bu fermanları büyük bir saygı ile öptüler ve başlarına götürdüler. Fakat çok az bir kısmı bu fermanları, içerisinde hangi buyrukların yer aldığını anlamak üzere okuma zahmetinde bulundu." (Kinneir, 1818, s. 291).

5. Doğal Güzelliklere Dair Betimlemeleri

Kinneir'in eserinde sıkça betimlemede bulunduğu konulardan bir diğeri ise geçtikleri yerlerdeki doğal güzelliklerdir. Ağaçların ve bitki örtüsünün çeşitliliğinden, tabiatın güzelliğinden bahsettiği bölümlerde Anadolu'da gördüğü, müşahede ettiği güzelliklerin, pitoreks manzaraların başka bir yerde bulunmadığını sıkça vurgulamıştır. Eserinin genelinde, diğer başka hususlarda olduğu gibi bu konu ile ilgili olarak da eleştirilerini sıralamış ve halkın böylesine güzel

bir coğrafyada cömert topraklarda yaşamasına rağmen çevresine karşı kayıtsız bir tavır içerisinde olmasına değinmiştir. Halkın çevresindeki tabiat güzelliklerine olan kayıtsızlığını Voyvoda kasabası örneğinde şöyle ifade etmiştir:

“Kısa bir süre sonra, olağanüstü bir görünüme sahip bulunan Voyvoda kasabasını gördük. Kasabanın güneyinde, civardaki dağlardan süzülen bir ırmak ile yeşil çayırlar ve görkemli ağaçlar bulunmaktaydı. Kasabanın her iki tarafının sarp uçurumlar çevrelemekteydi ve şehre hâkim bir tepenin zirvesinde yüksek kulelerle çevrili, feodal beylerin şatolarını andıran bir kale bulunmaktadır. Bu vadideki yeşil örtü ve ağaçlar muazzam bir biçime sahipti. Bu kasabadaki bahçeler güllerle bezenmişti ve tarlalar ise yeni açılmış bulunan papatyalarla ve çeşitli çiçeklerle donanmıştı. Bu kadar güzel bir memlekette yaşayan bu halkın bunca güzellik içerisinde kayıtsız bir biçimde yaşamına devam etmesine ve şükürünü yerine getirmemesine hayret etmeden duramadık.” (Kinneir, 1818, s. 290).

Yol güzergahlarındaki tabiat güzelliklerine dair bir başka anlatımı ise Kavak'tan Samsun'a sekiz saatlik sürede kat ettikleri yerlerle ilgilidir. Katettikleri bu yolun, güzel ağaçlarla dolu, kendilerine güzel manzaralar sergileyen dağlık bir kır arazisi olduğunu betimlemiş ve kendilerini biran için İngiltere'deki Gentleman's eğlence parklarında at sürerken hayal ettiklerini vurgulamıştır. Anlatısının devamında, yedi millik süreli iniş ve çıkıştan sonra, küçük bir derenin kıyısına, ormandaki bir açıklığa ulaştıklarını, bazı ekili tarlaların ve eski bir binanın kalıntılarını gördükten sonra daha yüksek mevkilerden geçtiklerini vurgulamıştır. Bu esnada, ormandaki küçük açıklıklardan çevredeki bölgenin geniş bir görüntüsü olduğunu; Dağları, mezarları ve ekili arazileri gözlemedikleri aralıklar dışında, bereketli yapraklar içindeki asil kayın ağaçlarıyla kaplı dar vadiler ve derin vadilerden geçerek Samsun'a doğru yol aldıklarını belirtmiştir (Kinneir, 1818, ss. 300-302).

6. Antik Yerleşimlere Dair Verdiği Bilgiler

Kinneir'in İstanbul'dan Samsun'a uzanan güzergaha dair anlatısı içerisinde dikkat çeken konulardan biri de ziyaret ettiği şehir ve kasabaların Antik dönemdeki ve kendi çağındaki isimleri arasında karşılaştırma yapmasıdır. Şehir ve kasabaların eski ve yeni isimleri arasındaki etnolojik, fonetik benzerlikler veya farklılara dikkat çekerken, bu yerleşim yerlerinin Antik dönemden kendi çağına ulaşan mimari öğeleri hakkında da görüşünü belirtmiştir. Bu konudaki anlatımına İstanbul'dan ayrılıp Kadıköy, Kartal gibi şehrin o dönemde uzak bir kesiminde bulunan yerlerinin eski isimlerini zikrederek başlamış ve vardıkları yerler içerisinde Antik döneme uzanan bir geçmişi var olan hemen her kasaba-şehrin bu yönüne değinmiştir. Teferruatlı olarak değindiği ilk yerler ise Sapanca ve İzmit olmuştur.²⁵ Sapanca'dan geçtiği esnada, buradaki gölü İzmit Körfezi ile birleştirmeye yönelik olarak Roma hakimiyeti devrinde tasarlanan

²⁵ 1 Mayıs 1814 tarihinde saat dokuz buçukta, Kinneir ve beraberindekiler, sol taraflarında kalan Gebze Kasabası'nı - tarihte Hannibal'in son sığınağı olarak anılan Lybissa'dan geçmiş ve kasabaya yarım mil uzaklıkta küçük bir tümülüs üzerinde bulunan mezarını görmüşlerdir. Nicomedia (İzmit)'ya dair anlatısı ise şöyledir: “Nicomedia (şimdiki ismiyle İzmit) I. Nicomedes tarafından kurulmuş -ya da mimari eserlerle geliştirilmiş- bir şehirdir. Uzun asırlar boyunca Bitinya'nın başkentiydi. Ve bu krallık, bir Roma Eyaleti, Pro-konsülün olağan ikametgâhı haline geldi. Plinius bir su kemerinden, amfityatrodan ve bir tapınaktan bahseder; ancak bunlardan artık hiçbir iz kalmamıştır ve eski Nicomedia'dan geriye kalan tek şey eski bir kilisedir. Bugünkü şehir, körfezden yükselen bir tepenin yamacında yer

planlardan bahsetmiştir. Hatta bu konuda daha sonraki imparatorlar veya valiler döneminde de nasıl girişimlerde bulunulduğuna dair bilgilere de eserinde detaylı olarak yer vermiştir. Fakat, diğer seyyahların da düştüğü bir yanlışlık olarak 16. yüzyıl ortalarında yani Osmanlı hakimiyeti devrinde bu tarz bir girişim olabileceğine dair en ufak bir ihtimal veya fikir aklına gelmemiştir. Kinneir gibi İngiliz veya Fransız tabiiyetinde olan seyyahlara rehberlik yapan kimseler çoğunlukla Rum veya Ermeni olduğu için, Osmanlı Devleti'nin yönetici unsuru olan Türklerin ve bizatihi Osmanlı devlet adamlarının böylesine büyük bayındırlık işlerine girişmiş olduklarını çoğu zaman öğrenememişlerdir. Kinneir'in, İngiltere'nin İran, Kafkaslar ve Doğu Anadolu'da İngiltere'nin menfaatlerini korumak için görev alan bir askeri yetkili ve diplomat olduğu dikkate alındığında ise, Osmanlı devlet adamlarının 16. yüzyılda Sapanca Gölü ile İzmit Körfezi'ni birleştirmeye yönelik planlarından haberdar olmuş olsa dahi eserinde dürüst bir biçimde bu bilgiye yer verebileceğini düşünmek mümkün görünmemektedir.

Kinneir'in antik dönemdeki ismine değindiği yerlerden biri ise Gerede'dir. Antik dönemde Cratia ve Flaviapolis şeklinde adlandırıldığını belirttiği bu belde ile Bolu arasındaki kesimde, üzerinde Yunanca yazılar bulunan 'stel'lerden çok sayıda bulunduğunu belirtmiştir (Kinneir, 1818, s. 274). Gerede'den sonra ise Hacı Abbas ismindeki kasabada kayalara oyulmuş durumda ve oda biçiminde üç tane mezar gördüğünü belirterek, Antik yerleşimlere dair anlatımını sürdürmüştür. Yörenin sakinlerinin bu mezarlara karşı kayıtsızlıkları ve en ufak bir merak göstermeksizin bunların cinlerin meskeni olduğuna inanmaları seyyahı oldukça şaşırtmıştır (Kinneir, 1818, s. 278). Kinneir'in temas ettiği bu mezarlar, günümüzde Kastamonu ve havalisi başta olmak üzere çok geniş bir bölgede buldukları tespit edilmiş ve kayıt altına alınmış olan kaya mezarlarıdır. Seyyah Hacı Abbas yakınlarında gördüğü bu mezarlardan bahsetse de Kastamonu şehrinde de bunları gördüğüne dair bir ifadede bulunmamıştır.

Kinneir'in eserinde bahsettiği antik yerleşimlerden bir diğeri Samsun'a çok yakın bir konumdaki Amisos'tur. Seyyah, Samsun'da yirmi dört saatten az bir süre bulunduğu için bu antik yerleşim yerinden bahsettiği kısımda, kalıntılarından hangi bölümlerin kendi zamanına ulaştığı veya ulaşamadığı gibi hususlara değinmemiş; kendi gözlemlerini aktarmamıştır. Strabon'un *Geographia* isimli eserine ve Herodotos'a atıfla Amisos'un kimler tarafından kurulduğu, nasıl bir gelişim gösterdiği gibi hususlar hakkında bilgi vermekle yetinmiştir. Kendisinden yirmi iki sene kadar sonra Samsun'a gelen William John Hamilton ise Amisos şehrinin harabelerini görmek için en az bir gününü ayırdığı için Kinneir'e nazaran verdiği bilgiler daha kıymetlidir. Kinneir'in Amisos'a dair verdiği bilgiler şöyledir:

almaktadır ve Konstantinopolis tarzında, esas olarak ahşaptan inşa edilmiştir. Şehirde 150'si Rum, 50'si Yahudi ve geri kalanı Türklerden müteşekkil 700 ailenin bulunduğu söylenmektedir. Bitinya Krallığı IV. Nikomedes tarafından terk edildiğinde, bir yanda Olimpos Dağı'nın eteklerinden Euxine kıyılarına, diğer yanda Boğaz'dan Parthenius nehri ve Galata sınırlarına kadar uzanan bölge ile Frigya'nın bir bölümünü oluşturmaktaydı. Daha sonra Danaus'un kızı Bebryce'den Bebrycia, Jüpiter'in oğlu Bithynus'tan Bithynia adını almıştır. Ksenophon zamanında buranın yerlileri Asya'nın en yiğit kimseleri olarak görülüyordu. 200 yılı aşkın bir süre kendi kralları tarafından yönetildiler. Son kralları, topraklarını Romalılara miras bırakınca Bithynia yıkıldı." (Kinneir, 1818, ss. 255-256).

“Amisos, Sinope’den sonra Pontus’un en zengin şehridir. Miletliler ve Atinalılar tarafından kurulmuş, Persler tarafından ele geçirilinceye kadar da bağımsızlığını korumuştur. Amisoslular, İskender (Alexender)’in hâkimiyeti altında özgürlüklerini idame ettirmeyi başarmışlardır. Fakat sonrasında Pontus Kralı’na bağlanmışlardır. Romalılara karşı cesurca savaşan Mithridates, zamanının büyük bir kısmını muhteşem yapıtlarla süslediği Amisos’ta geçirmiştir. O, şehrin çok yakınında bir yere Eupatoria adını verdiği muhteşem bir saray inşa ettirmiştir. Bu saray, Romalı Lucullus tarafından uzun bir kuşatmadan sonra ele geçirilmiş ve şehrin valisi Callimachus tarafından ateşe verilmiştir. Fakat son anda yağan yağmur yüzünden yok olup gitmekten kurtulmuştur. Bu yapı aynı zamanda Büyük Pompey’in en gözde ikametgâhlarından biri olmuştur. O, burayı yeniden inşa ettirmiş ve halka özgürlüklerini iade etmiştir. Pliny, burayı Amiseni’nin özgür ve konfedere bir şehri olarak anlatmaktadır. Ayrıca şehrin kendi kanunları ile yönetildiğinden söz eder. Amisos, Trabzon Rum İmparatorluğu’nun bir dominyonu olmuş ve sonrasında II. Mehmet tarafından ele geçirilmiştir.” (Kinneir, 1818, ss. 303-304) ;(Kuş, 2022, s. 233).

7. Eski Eser Kaçakçılığına Dair Anlatısı

Kinneir’in seyahatini gerçekleştirdiği dönem Anadolu’nun iç bölgelerinde eski eser bulmak amacıyla kaçak kazıların gerçekleştirildiği bir döneme denk gelmemektedir. Fakat bununla birlikte en azından İzmir ve çevresi örneğinde olduğu üzere, toprağın üzerinde bulunan ve az bir zahmetle ele geçirilebilen sikke, heykel, kabartma, çanak-çömlek gibi tarihi-kültürel değeri olan eserlerin, yerli halk tarafından yörelere ziyarette bulunan diplomatlara ve gezginlere az bir ücret karşılığında 1770’li yıllardan beri satıldığı bilinmektedir.²⁶ Kinneir’in seyahatini gerçekleştirdiği 1814 senesi bahar ve yaz aylarında da aynı İzmir ve çevresinde olduğu gibi İstanbul’a yakın yerlerde de yerli halk tarafından yöreye gelen yabancılara eski eser satıldığına dair çıkarımda bulunmamıza olanak sağlayan bir hadise gerçekleşmiştir. Seyyahın eserinde bu hadiseyi Tuzla’da geçirdikleri zaman dilimi ile ilgili olarak aktarmış; İzmit şehrine varmak üzere Tuzla’da gemiye binmek üzere hareket ettikleri esnada yanına bir Rum’un yaklaştığını ve ilgisine degeceğini düşündüğü bir şey olduğunu söyleyerek ondan eşlik etmesini istediğini belirtmiştir. Anlatısının devamında, kendisini yanına çağıran Rum’u Ortodoks Kilisesi’ne kadar takip ettiğini; orada yaklaşık olarak bir metre yüksekliğinde ve üç metre genişliğinde mermer bir bloğun bulunduğunu ve üzerinde çok eski olduğu anlaşılan bir alçak kabartma olduğunu belirtmiştir. Sözlerinin devamında, kabartmalarda figürlerin ilgisini çekmediğini, bu durumdan hayal kırıklığına uğradığını ve kendisine bunları gösteren kimseye ufak bir hediye vererek gemiye döndüğünü belirtmiştir (Kinneir, 1818, s. 254). Kinneir’in bu anlatısında tarihi bir eserin götürülme istendiğine dair açık bir anlatım bulunmamaktadır. Fakat kendisinin, bölgeden gelip geçtiğinin fark edilmesi ve kendisine tarihi-kültürel değeri bulunan bir eserin ilgisini çekmesi amacıyla takdimi, yolculuğun gerçekleştiği senelerde Batılı diplomatlara veya gezginlere eser satıldığını ve bu işe bazı kimselerin aracılık ettiğini şüpheye mahal bırakmayacak ölçüde ortaya koymaktadır. 18. yüzyıl sonunda İzmir ve çevresinde bulunmuş olan İngiliz yetkililerin veya seyyahların eserlerinde, yöredeki kimselerin kendilerine sürekli olarak tarihi eser getirdiğine

²⁶ İngiltere ve Fransa’nın İzmir’deki konsolosları ve diğer resmi görevlileri 1760’lı senelerden itibaren sikke, heykel, kabartma, çanak-çömlek gibi eserlerin Osmanlı Devleti sınırlarının dışına çıkarılmasında faal bir role sahip olmuştur (Gür, 2021, ss. 123-136). Karadeniz bölgesinde ise eski eser kaçakçılığı İzmir ve Batı Anadolu’ya nispeten daha geç dönemlerde gerçekleşmiştir.

dair ifadeleri dikkate alındığında, Kinneir'in eserinde yer alan bu hadisenin de bu şekilde değerlendirilmesi mümkün olmaktadır.

8. İstanbul'a İş Bulmak İçin Giden Ermeniler

Kinneir'in eserinde yalnızca bir cümle içerisinde, kısaca temas ettiği bir konu 19. yüzyılın genel siyasi-sosyal karakterini anlamamız açısından önemlidir. Seyyahın kısaca değindiği konu, Anadolu'dan İstanbul'a iş bulmak için giden sayıca kalabalık durumdaki Ermenilerdir. Bu konuya, Gerede'den henüz ayrılıp Kastamonu'ya varmak üzere yolculuklarına devam ettikleri kısım ile gözlemlerini aktarırken değinmiş, yolda İstanbul'a iş bulmaya giden Ermeni kafilesiyile karşılaştığına işaret etmiştir. (Kinneir, 1818, s. 275). Kinneir'in bu gözlemi, Ermenilerin 19 ve 20. yüzyıllarda İstanbul'daki iş gücü piyasasında önemli bir yere sahip olmalarını teyit etmesi bakımından anlamlıdır. Nitekim bu dönemde hanlarda, çarşılarda, iskelelerde ve mavnalarda çalışan hamalların ve küfecilerin büyük bir kısmını Ermeniler teşkil etmektedir. Keza, Pera ve Galata bölgelerindeki apartmanların kapıcıları, odacıları ile geliri yüksek kimselerin köşklerindeki uşakların da büyük bir kısmı da yine Ermenilerden meydana gelmektedir. İstanbul'daki Ermeni nüfusu ise belirtilen bu işlerdeki insan gücü kaynağını karşılama imkânından mahrum olduğu için Anadolu'nun çeşitli kesimlerinde köy ve kasabalarda meskûn bulunan Ermeni gençleri bu talebin karşılanmasında büyük öneme sahiptir. Kinneir'in yolculuğu esnasındaki bu gözlemi, İstanbul'daki iş gücü piyasasının insan kaynağının nereden karşılandığını anlayabilmek adına çok kıymetli olduğu gibi, 19. yüzyılın sonunda İstanbul'da büyük hadiselerle sebep olan ve asayişin temininde büyük zorluklarla karşılaşılan Ermeni komitelerinin insan kaynağını oluşturan hamal, küfeci, kapıcı, uşak gibi kesimlerin kökenlerinin nerede olduğunun anlaşılması bakımından da önemlidir. Osmanlı devlet adamlarının Ermeni komitelerinin başkent İstanbul'da olası eylemlerinin önüne geçebilmek için yukarıda sayılan kesimlerin İstanbul'a kalabalık gruplar halinde gelmelerine engel olarak sorunu kaynağında kurutmaya çalışmasının arka planı, Kinneir tarafından gözlemlenen ve eserinde çok kısa olarak temas edilen bu realitede yer almaktadır.²⁷

Sonuç

John Mac Donald Kinneir, 19. Yüzyılda Osmanlı topraklarına gelip seyahat gerçekleştiren isimler içerisinde önemli bir yere sahip olup Türkçe akademik literatürde en çok referans gösterilen isimlerden biri konumundadır. Kinneir eserinin incelemiş olduğumuz kısmında yolculuğu süresince görmüş olduğu doğal güzelliklerden, yolların durumuna, devlet idaresinde gördüğü aksaklıklardan, Türklerin inançlarına kadar birçok bilgiye ulaşmamıza katkı sağlamıştır.

²⁷ 26 Ağustos 1896 tarihindeki Osmanlı Bankası Baskını, Ermeni komitelerinin başkent İstanbul'da ne denli organize bir yapıya ve eylem gücüne sahip olduğunu Osmanlı devlet adamlarına göstermiştir. Osmanlı devlet adamları ise sorunu kaynağında çözebilmenin yollarını aramışlardır. Bu amaçla başvurulan yöntemlerden ilki komitelerin insan kaynağını teşkil eden hamal, küfeci, kapıcı, uşak gibi meslek erbabının gözetim altında tutulmaya çalışılması ve Anadolu'dan gelmelerini zorlaştırılarak kontrollerinin sağlanmaya çalışılmasıdır. Belirtilen bu hususlara dair detaylı bilgi için bk. (Lüleci, 2018, ss. 237-247).

Bunun yanında, eserin bizim için diğer bir önemi özellikle Osmanlı'nın son yüz yılı içinde geçirmiş olduğu değişimi ve modernleşme çabasının nedenlerini anlamlandırmamıza yönelik sağlamış olduğu katkıdır. Zira eserde sıkça dile getirmiş olduğu aksaklıklar bir anlamda Osmanlı modernleşmesinin hedef özneleri olması bakımından oldukça anlamlıdır. Bu bağlamda, Kinneir'in 1813 ve 1814 senelerinde gerçekleştirdiği gezilerinde gözlemlediği aksaklıklar, Sultan II. Mahmud ve çevresindeki reform yanlısı ekibin bilhassa 1826-1839 seneleri arasındaki dönemde devlet kurumlarını merkezde ve taşrada köklü bir değişime tabi tutmak istemelerinin arka planını bir anlamda üçüncü bir gözden görmemize ve anlamamıza olanak sağlamaktadır.

Diğer yandan Kinneir'in eseri Batı'nın Osmanlı'ya ya da daha genel ifadeyle doğuya bakışını yansıtmaya açısından da önemli bir kaynak durumundadır. Seyyahın eserinde sıkça başvurduğu eleştiriler sırasında Türkler için kullanmış olduğu birtakım sıfatlar aynı zamanda oryantalist bakış açısının da yansıması niteliğindedir. Kinneir'in Doğu Hindistan Şirketi'nin askeri bir yetkilisi olması da kendisinin Doğu'ya yönelik bakış açısında etkili olmuş görünmektedir. Zira şirketin, İngiliz sömürgeciliğinin dolayısıyla batının doğu üzerindeki hegemonyasının bir yansıması olduğu aşikârdır.

Bütün bunların yanında Kinneir eserinde Osmanlı coğrafyasının doğal güzelliklerinin karşısında oldukça etkilenmiş görünmektedir. Üç tarafı denizlerle çevrili olan Anadolu coğrafyasının, Batı için yalnızca jeopolitik anlamıyla değil, aynı zamanda gerek doğal kaynakları ve tarıma elverişli bitki örtüsü gerekse kadim medeniyetlere ev sahibi olmuş olmasından kaynaklanan tarihi kalıntılara ev sahipliği yapması ile Batı'nın Osmanlı coğrafyasına olan ilgisinin sebepleri arasında gösterilebilir.

Kinneir'in eserinin literatüre olan önemli bir diğer katkısı geçmiş olduğu yolları en ince ayrıntılarına kadar tasvir etmiş olmasıdır. Bu sayede kendinden önceki ve sonraki senelerde aynı bölgelerden geçen diğer seyyahların gözlemleri ile bölgedeki değişimleri kıyaslamamızı, böylece Osmanlı Devleti'nde bayındırlık anlamında gerçekleşen gelişmeler hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır.

"Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan, in the Year 1813 and 1814" adlı eserin IX ve X. bölümlerinde yer alan notların okunup, değerlendirilmesi neticesinde elde ettiğimiz tüm bu çıkarımları bir araya getirdiğimizde, Kinneir, Osmanlı coğrafyasının sahip olduğu doğal güzellikler, bitki örtüsü, yolların durumu gibi fiziki, Osmanlı halkının yaşam koşulları, inançları ve idarecilerin yönetsel becerileri gibi sosyolojik birçok bilgiyi okuyucuya sunmuştur. Diğer yandan 1800'lü yılların henüz başlarında İngiliz emperyalizminin altın çağının başlamakta olduğu dönemde, Batı'nın Doğu'ya ve Doğu kültürüne bakış açısını kendi şahsiyetinde anlamlandırmamıza katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- BARDAKOĞLU, A. (1995). "Eşkiya". TDV İslam Ansiklopedisi. 466-468.
- BELGE, H. Ve HANİLÇE, M. "19. Yüzyıl İngiliz Seyyahlarının Notlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Tatarlarca Yürütülen Rehberlik Hizmetleri". Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. XIII/3: 1198-1212.
- ÇADIRCI, M. (1991). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ÇELİK, Y. (2013). *Şeyhül Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa: II. Mahmud Devrinin Perde Arkası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu
- FOLKNER, J. (2004). "John Mac Donald Kinneir". *Oxford Dictionary of National Biography*. Oxford: Oxford University Press. XXXI: 744.
- HALAÇOĞLU, Y. (1991). *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu
- HANİLÇE, . (2019). "1826 Sonbaharında Erzurum'dan İstanbul'a Seyahat -Britanyalı Asker James Edward Alexander: Hayatı Ve Erzurum'dan İstanbul'a Yolculuğu". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 6: 67-108.
- HANİLÇE, M. (2020). "James Morier'le 1809 Yazında Erzurum'dan Amasya'ya Seyahat". *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Dergisi*. CXXVI/249: 409-448.
- KINNEIR, J. (1813). *A Geographical Memoir of the Persian Empire*. Londra: John Murray Yayınevi.
- KINNEIR, J. (1818). *Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan, in the Year 1813 and 1814 - With Remarkes on the Marches of Alexander and Retreat of the Ten Thousand*. Londra: John Murray Yayınevi.
- KÖSEOĞLU, M. (2018). "Kinneir's Narratives About Amisos and His Historical Resources". *Black Sea Archaeology Studies: Recent Developments*. (ed. Davut Yiğitpaşa vd.) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları: 202-207.
- KUŞ, A. (2019). "John Mac Donald Kinneir'e Göre Kıbrıs: Mağusa, Larnaka, Lefkoşa". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. XXIX/1: 381-398.
- KUŞ, A. (2022). "Kinneir'in Samsun-Tirebolu Yol Güzergâhındaki İzlenimleri". *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*. (ed. Murat Hanılçe). Ankara: Türk Yurdu Yayınları: 231-253.
- LÜLECİ, A. (2018). "Yük Taşımacılığında Devlete İsyana: Ermeni Hamallar". *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmacılığı Dergisi*. III: 230-248.
- MELVILLE, F. (2018). "Alexander Sergeevich Griboedov: Russian Imperial James Bond *Malgré lui*. In Memory of the 225th Anniversary of his Birth". *Russians in Iran (Diplomacy and Power in the Qajar Era and Beyond)*. (ed. Rudi Mathee ve Elena Andreeva). Londra: I.B. Tauris: 59-84.

- LENNEP, H. (1870). *Travels in Little Known Parts of Asia Minor*. Londra: John Murray Yayınevi.
- SAYLAN, K. (2018). "Osmanlı Döneminde Kelkit ve Şiran Çevresinde Yaşanan Eşkiyalık Olayları (1760-1916)". *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*. (24): 63-84.
- SPENCER, E. (1851). *Travels in European Turkey in 1850*. Londra: Colburn ve Ortakları Yayıncılık.
- STEBBINS, H. Lyman (2017). *British Imperialism in Qajar Iran: Consuls, Agents and Influence in the Middle East*, Londra: IB Tauris.
- ŞAHİN, G. (2016). "İngiliz Gezgin Edwin John Davis'in Seyahatnamesine Göre XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Adana ve Çevresi", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, II/2: 60-77.
- TURNA, N. (2013) *19. Yy'den 20. Yy'ye Osmanlı Topraklarında Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri Mürûr Tezkireleri*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- ÜÇEL AYBET, G. (2010). *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- YILMAZ, Ö. (2013) "Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Önemi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII/2: 587-614.
- YILMAZ, Ö. (2019). "Kraliyet Coğrafya Derneği ve Anadolu'ya Yönelik Faaliyetleri (1835-1845)", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, XVII/33: 319-348.

EXTENDED ABSTRACT

Many foreign travelers visited the Ottoman lands for various reasons in the XIV. century. During these visits, they took important notes about the physical, sociological, cultural and economic structure of the Ottoman Empire. These travel notes are important in two respects. The first is that we have detailed information about that geography at the time of the travel. The second is that we can see what the Ottoman perception was from the perspective of the author's perspective. At this point, the identity and the mission of the traveler are significant parameters. It is also possible to evaluate the work of Kinneir, a British military officer, titled "Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan, in the Year 1813 and 1814" in this context. Considering that Kinneir was not an ordinary traveler, we tried to identify his comments about Ottoman society, rulers and geography. While making this determination, we took the conjuncture of the time into consideration.

In order to make accurate inferences about Kinneir's identity and thus evaluate the impact of the environment he was in on his work, it should be underlined that the East India Company, in which he served, was one of the most important symbols of British colonialism. In this respect, the evaluations made by a traveler who is a senior official of the company, on the territory of the Ottoman Empire are also very valuable in terms of reflecting the British colonialism in the early 19th century and the Ottoman perception of England, the most powerful state in

Europe. When evaluating Kinneir's work, the data we currently have regarding the international conjuncture of the period will also be guiding. Since the dates of Kinneir's travel (1813-1814) coincide with the years just before the 1815 Congress of Vienna, when the European order was rebuilt. The fact that the Ottoman Empire was not invited to the Congress of Vienna, which was convened with the aim of rebuilding the sovereignty in Europe shaken by Napoleon by the great European powers, is a valuable clue in terms of reflecting the thoughts of the Europeans about the Ottomans. In this context, it is obvious that the Ottoman Empire was the "other" for Europe at that time. Kinneir's comments about the Ottoman society and rulers in his travel notes were also in this direction. In his evaluations from a classical orientalist perspective, Kinneir interpreted the Ottoman society as mostly "ignorant and fatalistic". In this sense, it can be thought that an attempt is made to provide a basis for the claim of "bringing modernity and civilization", which is perhaps one of the mainstays of Western imperialism.

On the other hand, these travel notes, which coincide with a period when the Ottoman Empire was trying to modernize, provide clues as to why the Ottoman Empire needed modernization. Especially the innovations made by the Ottoman Empire in the field of state organization overlap with the deficiencies that Kinneir criticizes in terms of administration.

In this study, we tried to evaluate the observations of the British traveler Kinneir about the Ottoman geography, which he reflected in detail in her work, by taking into account the political and social framework of the period. Although there are some correct observations in the traveler's work, it is also possible to come across traces of Western imperialism and orientalist perspective.